

TIJDSCHRIFT

(11)

VOOR

1604

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN.

ONDER REDACTIE

VAN

Dr. Ph. S. VAN RONKEL

EN

D. VAN HINLOOPEN LABBERTON

DEEL LI. - 52

BATAVIA.
ALBRECHT & Co.

'S HAGE.
M. NIJHOFF.

1909.

DE NAAM DER GIERST IN MIDDEN-CELEBES

DOOR

N. A D R I A N I.

In zijn artikel „Oudste Ontdekkingsstochten tot 1497”, in de Encyclopedie van Nederlandsch-Indië, Deel 4, bespreekt de Heer G. P. Rouffaer de beteekenis van het woord *djawa*, en komt tot de slotsom, dat met dit woord, dat het Sanskr. *yawa* „gerst” is, door de Hindoes in de benaming *yawa-dwipa* de rijst is aangeduid. De benaming beteekent dus „Rijst-eiland” en het Javaansche *djawawoet* (voor *djawa woet*) is „fijngekorrelde rijst”, nl. „gierst”. Geheel analoog daarmee, heet de gierst in het Bataksch (Toba) *djaba oere*, dat eveneens „fijngekorrelde rijst” beduidt.

In deze redeneering blijft evenwel eene moeilijkheid steken. Indien het nl. de Hindoes zijn geweest, die de rijst *yawa* hebben genoemd, omdat zij zooveel op hunne gerst geleek, en het Jav. *djawa* inderdaad hetzelfde woord is als het Skr. *yawa*, dan is dus Jav. *djawa* een overgenomen woord en is evenzoo de naam van de gierst *djawawoet*, Toba-Bat. *djaba oere*, voor de eerste helft overgenomen.

Dit mag echter maar niet zoo voetstoots worden aangenomen. Gierst is een inheemsch gewas op de Indonesische

eilanden. Dat zij geen inlandschen naam zou hebben, is op zichzelf al zeer onwaarschijnlijk. Naast het Jav. *djawa* en het Bat. *djaba*, staat het Dajaksche (Ngadjoe) *djawae*. Andere benamingen voor de gierst zijn: Tomboeloe'sch *wělocug*, Sangir. *gětoeng*, Talautsch *batoeng*, Boeg. *wěteng*, Mak. *balang*, Tontemb. *wo'tei*, Toradja'sche talen. *wailo*, *bailo*.

Het eenige woord dat de Bare'e-taal voor „gierst” heeft, is *wailo*. Ik zeg dit met opzet, omdat in het Bare'e een zoo groot aantal woorden zijn wisselterm heeft, dat het meer bijzonder is, dat deze ontbreekt, dan dat er een of meer wisseltermen voorhanden zijn. Het woord *wailo* heeft groote overeenkomst met het Bare'e-woord *baili*, dat „proviand, reisvoorraad,” in de Meer-streek „gestampte rijst” beteekent. Hoe in de woorden *wailo* en *baili* de lettergrepen *lo* en *li* tot elkaar staan, is niet met zekerheid uit te maken. Dat o (ontstaan uit a of oe) dialectisch afwisselt met i, is in het Bare'e wel niet gewoon, maar er zijn toch voorbeelden van. Zoo zeggen bv. de To Pebato *karoe* „fluim”, waar de andere Bare'e-sprekende stammen *kari* zeggen. Intusschen kan de i van *baili* de looze klinker zijn, die den sluiters van een oorspronkelijk *bail* voor afvallen heeft behoed. Wel zou men in dit geval een klemtoon op de lettergreep *ba* verwachten, terwijl deze in de huidige taal op de lettergreep *i* valt, maar dit bewijst alleen dat men het woord niet meer als tweelettergrepig voelt. Indien werkelijk *bail* de grondvorm is, dan is het waarschijnlijk te vergelijken met Sang. *baelè* en Talautsch *baila*, die beide op een grondvorm *bail* teruggaan en „bebouwd veld, akker” beteekenen. Het Bare'e *baili* heeft waarschijnlijk tot grondbeteekenis „voedsel” en kan ook zeer goed de oorspronkelijke beteekenis zijn van het Sang. *baelè* en van het Tal. *baila*, daar in het woord „aanplant” zich de beide begrippen van „voedsel” en „bebouwd veld” vereenigen.

Wat nu het woord *wailo* betreft, dit staat waarschijnlijk voor *waila*. De sesam-plant, die als „jongere zuster der gierst” wordt beschouwd, heet met een wisselterm *balolala*.

Dit woord kan staan voor *balotaila*, dat dan zijne laatste l moet hebben verloren, wat zich gereedelijk laat verklaren uit het streven om de opeenvolging van l's te vermindern. Deze vorm, ontdaan van de beide, als invoegsels te beschouwen, bestanddeelen *ae* en *oe*, geeft een grondwoord *baila*. Indien dit met *wailo* identisch is, dan beteekent *balotaila* („kleine gierst”, wat een zeer juiste benaming voor de sesam zou zijn.

Doch nu blijft nog de a(o) van *baila*, *wailo*, te verklaren. Aangenomen dat *baili* een vocalische vorm is voor *bail*, dan ligt het voor de hand, om in de a(o) van *baila*, *wailo*, het achtervoegsel *au* te zien. Dit achtervoegsel wordt hier het best opgevat als eene bijzondere soort van het grondwoord aanduidende, zooals bijv. in *woejoea* „hoofdhaar”, eene bijzondere soort van *woejoe*, „haar”. Volgens deze opvatting beteekent *wailo* dus: een bepaald onderdeel van den aanplant, eene bepaalde soort voedsel, welke beteekenis vooral dan zeer goed voor de gierst past, indien zij te eeniger tijd het hoofdvoedsel van de bevolking van Midden-Celebes is geweest, in ieder geval een veel belangrijker deel der volksvoeding heeft uitgemaakt, dan zij thans doet.

Ook nu wordt door de bevolking van Midden-Celebes nog steeds gierst tusschen de rijst gezaaid, doch zij doet dit alleen uit conservatisme, of om de eigen woorden der Toradja's te bezigen: „opdat het voedsel der Voorouders niet verloren ga, terwijl zij het ons hebben overgedragen, opdat wij het in stand zouden houden”. Dat de gierst eene sympathetische werking op den groei der rijst zou uitoefenen, zooals in het artikel „Gierst” der Encyclopedie van Ned. Ind. staat, wordt hier overal ontkend. Men kookt de gierst in water en eet ze als rijst, enkel of gemengd met rijst, doch het komt mij voor dat men ze alleen eet, omdat men ze nu eenmaal heeft, niet omdat men ze bijzonder graag eet. Ook wordt het ontbolsteren van de gierst veel bewerkelijker genoemd dan dat van de rijst; men beweert dat ze 7 of 9 schillen heeft.

Nog eene andere bijzonderheid kan hier omtrent het woord *wailo* worden medegedeeld. Het heeft nl. behalve de beteekenis „gierst”, ook nog die van „raadsel”. Oogenschijnlijk liggen deze twee beteekenissen te ver uit elkaar, dan dat men die aan een zelfde woord *wailo* zou durven toekennen. Toch is het, in verband met het boven gezegde, in hooge mate waarschijnlijk, dat de raadsels naar de gierst, of liever naar het (voormalige) hoofdvoedsel zijn genoemd. De praedicaatsvorm *mowailo*, die thans uitsluitend „raadsels opgeven” beteekent, kan oorspronkelijk „giersten” hebben beduid, in den zin van „met de gierst bezig zijn, zich met het voedsel bemoeien”. Het opgeven van raadsels is nl. niet slechts een onschuldig spelletje, maar het is eene sympathetische handeling, die moet dienen om het uitkomen der rijstaren te bevorderen. Als de rijst *tiana* (zwanger, op het punt van de vrucht voort te brengen) is, wordt er eene plechtigheid verricht die ten doel heeft de aren met talrijke korrels te doen gevuld worden. En daarna wordt het *mowailo* officieel ingewijd. Degenen, die de zooeven bedoelde plechtigheid hebben verricht, komen nl. in de tuinhut terug, waar zij door de overige huisgenooten worden opgewacht. Eer zij de huis-trap opklimmen, roepen zij hun, die in huis zijn, een raadsel toe, dat zoo algemeen bekend is, dat die in huis terstond allen tegelijk het antwoord aitschreeuwen, bv.:

de buitenstaanden: „*Toendekoc nasomboe*,” ze steken jullie opwaarts (nl. met lansen die van onder het huis, tusschen de vloerlatten door, gestoken worden.)

de binnenzittenden: „*Pantjara*” (de schuin staande stutten of palen, die diagonaal tusschen de eigenlijke huispalen instaan en vergeleken worden met lansen die schuin naar boven door den vloer worden gestoken.)

of ook een raadsel als dit :

de buitenstaanden : „*Tando mbata memoeoe*” het uiteinde van een boomstam geeft het geluid *poe*.

de binnenzittenden : „*oloe*” een wind”.

Zoodra het antwoord met algemeene stemmen is uitgesproken, roept men gezamenlijk uit : *Soo pesoevoe pae mami, pesoevoe oengka maboko, anocndate ri boejoe-bōejoe, anoelae ri jombo-jombo*”.. „Roef! komt te voorschijn, o onze rijst, komt uit, o vette aren, daar boven op de bergen, daar beneden in de dalen”. Is nu het raadsels opgeven op deze wijze officieel ingewijd, dan komen degenen, die totnogtoe onder aan de trap stonden, het huis binnen, en het spel, dat bijna een jaar lang is verboden geweest, wordt nu algemeen; vaak zet men het den geheelen avond en nacht, tot des morgens vroeg, voort. In de volgende dagen luwt de geestdrift dan wel weer, doch tot aan het begin van den oogst blijft het in den smaak. Daarna is het verboden, totdat het volgend jaar de rijst weer zwanger is.

Het doel dezer handeling is, gelijk de Toradja's zelf nog zeer goed weten, om de rijstaren te doen uitkomen, gelijk de oplossing uit het raadsel komt. De oplossing heet in het Bare'e *polo*, *poso*, of *posoki*, ook wel *pesoedoe*, welk laatste woord »antwoord” beteekent, en het raadsel dus geheel van de letterkundige zijde beschouwt. De bepamingen *polo* en *poso(ki)* verdienen meer onze aandacht. *Polo* is in geen andere beteekenis meer bekend, dan in die van „oplossing van een raadsel,” maar daar het in dien zin synoniem is met *poso*, „in stukken breken”, ook gezegd van het doorbreken of uitkomen van een ei, en ook het Boeg. *polo* „stuk gebroken” beteekent, zoo mag men *mampolo* of *mamposo(ki)* *wailo* zowel vertalen met „een raadsel oplossen”, als met „het voedsel doen uitkomen”, al is deze laatste beteekenis thans niet meer gangbaar.

En nu liggen deze twee gevolgtrekkingen voor de hand :

bail, waaruit zoowel het huidige *baili* „gestampte rijst, teerkost” als *wailo* „gierst” is ontstaan, beteekende vroeger „graan, koren, voedsel”. Wellicht kan men nog verder gaan en als grondbeteekenis die van „korrel” aannemen, evenals bij ons „graan”. In dat geval zou *wailo* ook kunnen vertaald worden met „korrelig”, welke vertaling zelfs nog eene meer gewone beteekenis van het achtervoegsel *an* weergeeft, dan de bovengenoemde, nl. „bizardere soort van voedsel”. Naar deze opvatting zou men dan *baloluia* moeten vertalen met „korreltjesachtig”, vgl. den Javaanschen naam *widjen*, ook „korreltje”, voor het sesam-zaad. Trouwens, *baili* beteekent ook nooit andere rijst dan gestampte. Vervolgens : *wailo* is „raadsel” gaan beteekenen, omdat het *mamposo ki wailo* „het voedsel doen uitkomen” geschiedde door raadsels opgeven. En zoo zijn ook *poso(ki)* en *polo* „oplossing van een raadsel” gaan beteekenen.

Ten slotte nog een enkel woord over *djawa*. In het Parigi'sch komt voor de benaming *ose djawa*, voor rijst die wel is gestampt, maar waarin nog vele ongestampte korrels zijn overgebleven. In het Bare'e en het Parigi'sch bestaat de benaming *laba* voor de heele korrels van gestampte rijst, tegenover *wone*, voor de korrels die bij het stampen zijn stuk gegaan. Dit *wone* is hetzelfde woord als *bone* „zand”. Men mag dus *wone* met „gruis” vertalen en in tegenstelling daarmee aan *laba* de beteekenis „korrel in haar geheel” toekennen.

Indien dit Bar., Par. *laba* hetzelfde woord is als het Bat. *djaba*, het Ngadjoesche *djawae*, en het Javaansche *djawa* in *djawawoet*, en indien het Sanskrit *Yawadwipa* „gerst-eiland” beteekent, welke gerst dan rijst is geweest, dan kan dit Skr. *yawa* niet hetzelfde woord zijn als het Javaansche *djawa*. De Heer Rouffaer beweert dit ook niet regelrecht, maar hij vertaalt op bl. 364 b het Jav. *djawawoet* met „fijngekorrelde rijst”, waaruit men toch moet opmaken, dat hij den naam van de gierst in 't Javaansch en die der gerst in het Sanskrit voor identisch houdt. Het Javaansche Woordenboek (Vreede-Gunning, 1901) houdt echter terecht die twee woorden uit elkaar.

Het Jav., Mal., enz. *Djawa*, „Java” is het Sanskrit *Yawa*, over de *dj* in den Javaanschen vorm van dit woord, zie Prof. Kern's opstel *Iabadioe*, in de Bijdr. K. I. 7, IV (1905), bl. 364. *Djawa* van *djawawoel* is daarentegen een zuiver Javaansch woord, dat zijne equivalenten heeft in verwante talen en waarmee, voor zoover bekend is, nimmer de rijst is aangeduid geworden.

Tentena (Posso-meer), Februari 1909.

Over de plaatsen van de hoogste vereering (poendèn) en eenige andere bijzonderheden, in de afdeeling Pānārāgā.

N a v e r t e l d

DOOR

J. K N E B E L.

Het onderzoek, dat, in 1906 en 1907, omtrent deze materie werd ingesteld (Tijdschrift voor Taal-, Land- en volkenkunde, deel XLVIII en deel L, 1906 en 1908) werd eene opwekking voor den controleur J. P. W. Houtman (thans Assistent-Resident van Djapara), om een dergelijk onderzoek te doen instellen in zijne controle-afdeeling Pānārāgā.

Aan de belangstelling van den controleur is het te danken, dat, door het hoofd der Javaansche school te Pānārāgā, Radèn Sāsrāsoedirdjā, een Javaansche tekst geleverd werd van alles, wat het bezoek der poendèn's en het hooren van de volks-legenden daaromtrent aan te teekenen gaf.

Toen die tekst aan mij werd afgestaan, meende ik, met het daaraan toevoegen van een Hollandsche vertaling en de transcriptie van het Javaansch in Latijnsche karakters, eenen dienst te kunnen bewijzen aan de algemeene weetgierigheid.

Wat er aan ontbreekt kan worden aangevuld uit de Oudheidkundige reizen, waarin geregeld wordt aangeteekend, waar en hoe het animisme van het volk aan zijne behoefte tot vereering voldeed in *poendèn*, *panjabranan*, *panepèn*, *paka-hoelan* enz.

*
* *